Саха Республикатын Үөрэҕ ин Министерствота
Сунтаар улууһун «Үөрэх салалтатын муниципальнай органа»
Муниципальнай тэрилтэ «С.А. Зверев аатынан Түбэй Дьаархан орто оскуолата»

Норуот тылынан уус-уран аймньытын нөҥүө оскуола саастаах оҕо олору сахалыы иитии

Суруйда: саха тылын уонна литературатын учуутала
Степанова Акулина Михайловна

2015

Норуот тылынан уус-уран аймньытын нөҥүө оскуола саастаах оҕ олору сахалыы иитии.

"Хайа да омук сайдарын
Үрдээн үүнэн тахсарыгар
Ханна даҕ аны кирилиэҕин
Маҥнайгы үктэлинэн буолара
Норуот ырыата, норуот
олоҥхото"-

П.А.Ойуунускай

Саха тылынан уус-уран айымньыта уонунан үйэлэр устата араас көлүөнэ, тус-туспа өйдөөх-санаалаах, дьулуурдаах дьон олоҕу анаарыытын, сиэрин-майтытын, сигилитин кэрэҕитэ буолан кэллэдэ. Саха сытыары-сымнаҕ ас, наҕ ыл, киэн-көдьүүстээх, айылҕа тургутууларын тулуйар, улэттэн илиитин араарбат, олоххо тар-дыҥыыта ураты күүстээх, төрүүрү-уулууру, өлөрү-сүтэри Дьылҕа Хаана сыҥыаран өйдүүр.

Былыргыттан Саха оҕ ону сахалыы тыыннаах иитэр, сайыннарар биир көрүнүнэн, ньыматынан норуот тылынан уус-уран айымньыта буолара. Кини эгэлгэ, илбистээх, имэҥ нээх тыла-өҥө, муударай, этэр-уҥуйар ис хоҥооно, ыҥ ырар ыра санаата, хас биирдии мөрсүөн, олох көстүүтүн эгэлгэтэ оҕ о ситэн-көбөн тахсыытыгар, толкуйа тобулларыгар суҥ кэн суолталааҕ а. Олоҥ хоҥут, остуоруйаҥыт үксүгэр тыл баайын дэгиттэр баҥылаабыт, дирин, сылык өйдөөх-санаалаах, аҥаҕ ас эттээх-сиинээх, көрбүөччү киҥи. Ол иҥин бүгүн да кинилэр айымньылара уунэр ыччаты үтүөҕ э-кэрэҕ э, сиэрдээх быҥыыга майгыга ыҥ ыра-угуйа турдахтара. Ханнык да айымньыга сыҥыаран олох күндүтүн, ил, эйэ, көнүл эрэ өрөгөйдүөхтээрин, өйөҥөн-өйдөҥөн олоруу, атааннаспат, күөн-тэспэт сиэр-майгы, сигили, оботу уодьуганнаныы, тапталы өрө тутуу, содурҕ ааҥыны сиигэ-хоҥууга киллэрии, айылҕ аҕ а, үтүө ыраас санааҕ а, дьулуурга сугу-руйуу олохсуйуохтаакын итэдэтиллиэхтээх, Оччоҕ о аньыы-хара аҕ ыйыа, айыы санаа силигилиэ.

Оҕ ону кыра сааҥыттан норуот айымньытынан сахалыы тыыҥ ҥ а, сиэрдээх буолууга иитии, үөрэтии билиҥ ҥ и кэмнэ биир саамай тирээн турар дьоҥуннаах сүрүн боппуруостарыттан биирдэстэрин быҥыытынан көрөн, маннык сүрүн санааҕ а кэлэбит:

1. Уус-уран айымньыта сүдү иитэр суолталаах, ону сөпкө быһааран, оҕо олор өйдөрүгэр-санааларыгар дириҥ ник иҥ эрин курдук тиэрдэр наада.

2. Судургу эрээри ис дьиҥ э дириҥ номохтоох санааны өйдүү үөрэнэрин ситиһээри таһаарыылаахтык үлэлииригэр кыах биэрэн, үлэ араас көрүҥ нэрин киэҥ ник туһаннахха, оҕ о айымньылаахтык толкуйдуур, кэпсиир дьоҕ урун сайыннарар бары усулуобуйалары үөскэтиэххэ наада. Ол инниттэн оҕ о бэйэтин өйүн үлэлэтэн толкуйдуур, ырытар, илдьиритэр сорудаҕ ы биэрэр сөптөөх.

Оҕ ону сахалыы тыыннаах иитиини өбүгэлэрбит үтүө үгэстэрнн олохпут сайдар суолугар сөп түбэһиннэрэн, омук быһыытынан туспа уратыларбытын учуоттаан, салгыы сайыннарар тосхолу тутуһуохтаахпыг. Норуот өйө-санаата олох, киһи, айылҕ а туһунан муудараһа бу барыта норуот айымньытыгар сүҥ эн сылдьар. Саха ыччата бэрт кыра сааһыттан ону этигэр-хааныгар иҥ эриннэҕ инэ, киһи быһыытынан кэнэҕ эскитэ кэскиллээх, сайдар-үүнэр төрүттээх буолара саарбаҕ а суох.

Олоҥхо сүрүн идиэйэтинэн оҕ о иитиитигэр маннык хайысханнан туһаныахха сөп:

Көрдөрүү. Олоҥхоҕ о сыһыаннаах ойуу-бичик, араас оҥоһук, туттар тэрил, мал-сал-барыта көрдөрүүгэ турар, онон оҕ ону тула эйгэ олохсуйар. Олоҥхону толорон көрдөрүү сүрүннээн дьон мустар кэмигэр буолар. Көрдөрүү бэйэ культуратын билиһиннэрэр; дьону түмэр, биир сыаллыыр, майгыны сигилини, өйү-санааны тупсарар. Дьон иҥэриммит, мунньуммут билиитин олоххо туһанар.

Алтыһыы. Олоҥхо сүрүн өйүн-санаатын, тылын-өһүн кытта алтыһыы саха ыйдарынан үлэҕ э сылы быһа барар. Оҕ о көрбүтүн, алтыспытын түмүгэр бэйэтэ тутан-хабан оҥорорго үөрэнэр. Билбиттэрин олоххо холоон көрөллөр. Оҕ о айылҕ аҕ а үгүстүк сылдьан, айылҕ алыын алтыһар. Дьыл кэминэн көрөн олорорго үөрэнэр. АҺылыга, таҥаһа, таҥаһа-саба; оонньуута, үлэтэ, тутта-хапта сылдьара айылҕ аны кытта сибээстэнэр.

Уһуйуу. Киһи бэйэтин айылгытын, уратытын билэ улаатарыгар кэтээн көрүү көмөлөһөр. Үтүө-мөкү да өттүнэн билэн бэйтигэр сөптөөх түмүгү оҥостор. Үчүгэй үгэстэрин иҥэринэргэ, ону тутуһарга аналлаах үөрэх наада. Онон үлэ, өй-санаа мындырын сатыыр, баҕылыыр гына иитэн-үөрэтэн таһаарыы, уһуйу солтата улахан, ньымата элбэх, араас.

Такайыы. Толкуйу тобуларга, дьоҕ уру, ньыманы үөскэтэргэ такайыы көдьүүстээх. Сиэрдээх майгыга иитии.

Сайыннарар. Оҕо өйдүүр дьоҕурун сайыннаран, истибитин иҥэрэр, өйүгэр тутар, хатыыр, толкуйун сайыннаран кэтээн көрөр, чинчийэр таһымҥа тахсар, этин-сиинин эрчийэн, араас дьоҕурун сайыннаран бөҕө, чэгиэн-чэбдик киһи буолар. Араас дьоҕурун сайыннаран олоххо бэлэмнээх буолар.

Оскуола саастаах оҕо сахалыы иитилиннэҕинэ биэс өрүтүнэн сайдан тахсар ол курдук:

- Сиэр-майгы.
- Өйө сайдар, толкуйдуура.
- Тулалыыр эйгэ.
- Эстетическай.
- Билэр көрөр.

Онон, түмүктээн эттэххэ саха ыччата кыра оҕо эрдэҕиттэн төрөөбүт буоруттан силистэнэн-мутуктанан иитилиннэҕинэ, норуотун тылын барҕа баайын, үтүө үгэстэрин чахчы-бааччы этигэр-хааныгар иҥэриннэҕинэ, амарах сүрэҕин, мындыр өйүн, уран тарбаҕын утумнаатаҕына эрэ саха омук быһыытынан чэчирии сайдара саарбаҕа суох.